FRANS KAFKANING “EVRILISH” HIKOYASIDA BADIIY MAKON VA UNING EKZISTENSIAL TALQINI

Nurullayeva Mohigul G‘olib qizi

Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20073136

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada Frans Kafkaning “Evrilish” (“Metamorfoza”) hikoyasida badiiy makonning poetik va semantik funksiyalari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotda bosh qahramon Gregor Zamza yashaydigan xona yopiq makon modeli sifatida o‘rganilib, uning qahramon ruhiyati bilan uzviy bog‘liqligi ochib beriladi. Muallif makon orqali insonning begonalashuvi, ichki izolyatsiyasi va ekzistensial inqirozini ifodalashda ramziy vositalardan foydalangan. Maqolada struktur-semiotik va psixologik tahlil usullari qo‘llanilib, xona, eshik, deraza va predmetlarning semantik yuklamasi ekzistensial falsafiy nuqtayi nazaridan talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: badiiy makon poetikasi, ekzistensializm, begonalashuv, ramz, Franz Kafka, yopiq makon

Аннотатция: в данной научной статье анализируются поэтические и семантические функции художественного пространства в повести Франца Кафки «Превращение». В исследовании комната главного героя Грегора Замзы рассматривается как модель замкнутого пространства, раскрывается её неразрывная связь с психическим состоянием персонажа. Через пространство автор выражает отчуждение человека, внутреннюю изоляцию и экзистенциальный кризис. В статье применяются структурно-семиотический и психологический методы анализа, интерпретируется смысловая нагрузка комнаты, двери, окна и предметов с точки зрения экзистенциальной философии.

Ключевые слова: поэтика художественного пространства, экзистенциализм, отчуждение, символ, Франц Кафка, замкнутое пространство

Abstract: this scientific article provides a systematic analysis of the poetic and semantic functions of artistic space in Franz Kafka’s novella The Metamorphosis. The study examines the protagonist Gregor Samsa’s room as a model of closed space and reveals its integral connection with the character’s psychological state. Through spatial imagery, the author expresses human alienation, internal isolation, and existential crisis. The article employs structural-semiotic and psychological methods of analysis, interpreting the semantic load of the room, door, window, and objects from the perspective of existential philosophy.

Keywords: poetics of artistic space, existentialism, alienation, symbol, Franz Kafka, closed space

Kirish

XX asr modernistik adabiyotida inson ongining murakkab qatlamlarini ifodalash uchun yangi badiiy shakllar yaratildi. Bu jarayonda Frans Kafka ijodi alohida o‘rin egallaydi – uning asarlari inson va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyat, shaxsning ichki yemirilishi va begonalashuv jarayonlarini ramziy uslubda yoritadi. [1]“Evrilish” (1915) hikoyasi Kafka ijodidagi mashhur

[1] Sokel, W. H. (1976). Kafka and Existentialism. In: Franz Kafka: A Collection of Criticism. New York: McGraw-Hill.

asarlardan biri bo‘lib, unda bir kuni ertalab jirkanch hasharotga aylangan oddiy xizmatchi Gregor Zamzaning ruhiy va ijtimoiy tanazzuli tasvirlanadi.

Adabiyotshunoslikda makon tushunchasi badiiy matnning semantik tizimini shakllantiruvchi muhim kategoriya hisoblanadi. Yuriy Lotman ta’kidlaganidek, badiiy matndagi makon “dunyo modeli” vazifasini bajaradi va qahramonning ichki dunyosini tashqi ifodaga aylantiradi. Shu nuqtayi nazardan, Gregor Zamza yashaydigan xona “Evrilish” asarida markaziy poetik unsur sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotning maqsadi – Kafkaning ushbu asarida badiiy makonning ekzistensial talqinini ochib berish, xona, eshik, deraza va predmetlarning semantik funksiyalarini tahlil qilish hamda makon va qahramon ruhiyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. Yopiq makon modeli sifatida Gregor xonasining poetikasini tavsiflash;

2. Eshik va deraza obrazlarining kommunikativ va chegaraviy funksiyalarini tahlil qilish;

3. Makon torayishi bilan qahramon psixologik bosimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni asoslash;

4. Predmetlarning semantik yuklamasini ekzistensial falsafa doirasida talqin etish.

Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi ilmiy yondashuvlar qo‘llanildi:

1.Struktur-semantik tahlil – badiiy matndagi makon birliklarining (xona, eshik, deraza, mebellar) strukturaviy o‘rnini aniqlash uchun.

2. Semiotik yondashuv – Yuriy Lotman va Mixail Baxtin konsepsiyalari asosida badiiy makonni madaniy va majoziy belgilar tizimi sifatida o‘rganish.

3.Psixologik interpretatsiya – qahramonning ruhiy holati (izolyatsiya, aybdorlik hissi, o‘z-o‘zini yo‘qotish) bilan makon xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish.

4. Matn ichki tahlili – asarning nemis tilidagi original matni va uning o‘zbek, rus hamda ingliz tarjimalari bilan qiyosiy ishlash.

Tadqiqot materiali – Franz Kafkaning “Die Verwandlung” (1915) hikoyasi (o‘zbek tilida “Evrilish” nomi bilan mashhur).

Natijalar

1. Yopiq makon va izolyatsiya modeli. Gregor Zamza yashaydigan xona asarda yopiq makon sifatida tasvirlangan bo‘lib, u qahramonning jamiyatdan, oiladan va hatto o‘zining oldingi insoniy “men”idan uzilganligini ifodalaydi. Dastlab bu xona Gregor uchun oddiy yashash joyi bo‘lsa, evrilishdan keyin u asta-sekin qahramonning butun borlig‘iga aylanadi. Asar davomida Gregor xonani tark etishga bo‘lgan har bir urinishi, masalan, birinchi marta eshikni ochishi yoki onasining hushidan ketishiga sabab bo‘lgan voqea, uning izolyatsiyasini yanada chuqurlashtiradi. Xona “ruhiy qamoqxona” funksiyasini bajaradi: u tashqi dunyodan himoya qilsa-da, ayni paytda Gregor o‘zining hasharot tanasi bilan bu makonda asta-sekin yemiriladi.

2. Eshik obrazi: aloqa va uzilish chegarasi. Eshik asarda ikki tomonlama funksiyani bajaradi. Asar boshida Gregorning xona eshigi uning oila a'zolari bilan aloqa vositasi – ular unga taqillatib, ishga kechikkanini eslatishadi. Biroq evrilishdan so‘ng eshik asta-sekin to‘siq va ajratuvchi vositaga aylanadi. Oila a'zolari Gregor xonasining eshigini yopiq holda saqlashadi, ovqatni eshik oldiga qo‘yib ketishadi. Eng muhimi, Gregor o‘zi eshik orqasida turgan holda ularning suhbatlarini tinglaydi – bu uning jamiyatda chetdan kuzatuvchiga aylanganini ko‘rsatadi. Eshik ramziy jihatdan chegarani belgilaydi

3. Deraza: erkinlik illyuziyasi. Gregor xonasining derazasi tashqi dunyoga – ko‘chaga, kasalxonaga, daryoga qaraydi. Deraza orqali u kun va tun almashinuvini, ob-havoni kuzatadi. Biroq bu derazadan tashqariga chiqish mumkin emas. Deraza erkinlikning illyuziyasini yaratadi: Gregor tashqi dunyoni ko‘rishi mumkin, lekin unga qo‘shila olmaydi. Kafkaning mahorati shundaki, deraza orqali qahramonning umidsizlik tuyg‘usi yanada kuchayadi. Asarning bir epizodida Gregor derazadan tashqaridagi tuman va yomg‘irni ko‘rib, o‘zining ichki qorong‘uligini tashqi tabiat bilan uyg‘unlashtiradi.

4. Predmetlarning semantik funksiyasi. Asardagi buyumlar oddiy detallar emas, balki chuqur ma'no tashuvchi belgilar hisoblanadi. Masalan, divan Gregorning yashirinish joyi sifatida namoyon bo‘ladi – u o‘zining hasharot tanasini oila a'zolaridan yashirish uchun divan ostiga kiradi. Deraza tokchasi esa kuzatish nuqtasi vazifasini o‘taydi va erkinlik bilan “qamoqxona” o‘rtasidagi chegara ramziga aylanadi. Jurnaldan qirqib olingan ayol tasviri tushgan rasm alohida semantik yuklamaga ega: bu rasm Gregorning insoniy hayotga, sevgi va ehtirosga bo‘lgan so‘nggi bog‘lanishini ifodalaydi va uni himoya qilish uchun qahramon o‘z jonini fido qilishga tayyor. Stol esa oilaviy birlik va tartib ramzi bo‘lib, evrilishdan keyin Gregor uning atrofida emaklaydi – bu tartibning butunlay buzilganligini anglatadi. Eshik kommunikatsiya va uzilish ramzi sifatida alohida o‘rin tutadi. Yuriy Lotman nazariyasiga ko‘ra, badiiy matnda har bir detal semantik yuklamaga ega.[2] Kafkaning predmetlari minimalistik uslubda berilgan bo‘lsa-da, ularning har biri qahramon ruhiyatining bir qirrasini ochadi.

5. Makon torayishi va psixologik bosim. Asar davomida Gregorning xonasi jismoniy jihatdan o‘zgarmaydi, biroq uning idrok etiladigan makoni torayib boradi. Dastlab Gregor xona bo‘ylab harakatlansa, keyinchalik u faqat bir burchakda, divan ostida yoki shiftda vaqt o‘tkazadi. Bu torayish qahramonning ruhiy siqilishi va o‘z-o‘zini yo‘qotishi bilan parallel kechadi. Oxirgi bobda Gregor deyarli harakat qilmaydi – uning makoni nol nuqtasiga qisqaradi. Uning o‘limi esa faqat xonani tozalash va qayta tartibga solish bilan yakunlanadi – bu oilaning “normal” makonga qaytishining ramzidir.

Muhokama

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Frans Kafka badiiy makonni faol semantik tizim sifatida qo‘llaydi. Xona orqali qahramonning ichki dunyosi tashqi shaklga ega bo‘ladi. Bu jihatdan Kafka ekzistensial falsafa vakillari, xususan Jean-Paul Sartre va Albert Kamyu bilan bir qatorga qo‘yilishi mumkin.[3] Sartrening “begona” tushunchasi Kafkaning Gregor obrazida o‘zining badiiy timsolini topgan: Gregor o‘z tanasiga, oilasiga va jamiyatiga begonalashgan.[4]

---

[2] Lotman, Y. (1977). The Structure of the Artistic Text. Ann Arbor: University of Michigan Press

[3] Camus, A. (1955). The Myth of Sisyphus. New York: Vintage Books.

[4] Sartre, J.-P. (1947). Existentialism is a Humanism. Paris: Nagel.

Adabiyotshunos V. Sokel ta'kidlaganidek, Kafka makoni – bu aybdorlik makonidir. Gregor xonasida vaqt o'tkazar ekan, uning aybdorlik hissi, ya'ni ishga bormaganligi, oilasini boqa olmaganligi va ularga jirkanch tuyulganligi tufayli aybdorlik hissi tobora kuchayadi. Makonning yopiqligi bu aybdorlikdan qochishning imkonsizligini anglatadi.

Ko'plab tadqiqotlar, masalan, Emili Alborn, Mark Anderson va Ritche Robertson ishlari Gregor obraziga e'tibor qaratgan bo'lsa, makon tahlili asarning yangi interpretatsiyasini ochib beradi. Ayniqsa, predmetlarning semantik funksiyasi va ularning ekzistensial yuklamasi Kafka ijodining falsafiy chuqurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, makon va vaqt o'rtasidagi bog'liqlik ham muhim ahamiyatga ega. Asarda vaqt deyarli to'xtab qolgan – kunlar monoton tarzda o'tadi, faqat ovqatlanish vaqti va oila a'zolarining ishga borish-qaytish vaqtlari bilan belgilanadi. Bu vaqtning "mifologik" xususiyati Kafkaning modernistik uslubiga xos bo'lib, qahramonning chiziqli vaqtdan chiqib ketganini anglatadi.

Xulosa

"Evrilish" asarida badiiy makon qahramon ruhiy holatini ifodalovchi asosiy poetik model sifatida xizmat qiladi. Gregor Zamza yashaydigan xona izolyatsiya va begonalashuv jarayonlarini ramziy tarzda aks ettiradi. Tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi:

Birinchidan, yopiq makon sifatida xona qahramonning jamiyatdan va o'zining insoniy "men"idan uzilganligining fazoviy ekvivalentidir. Ikkinchidan, eshik va deraza obrazlari kommunikatsiya va uzilish o'rtasidagi dialektik chegarani ifodalaydi. Uchinchidan, predmetlar minimalistik uslubda berilgan bo'lsa-da, ularning har biri chuqur semantik yuklamaga ega bo'lib, qahramon ruhiyatining turli qirralarini ochadi. To'rtinchidan, makonning torayishi qahramonning psixologik bosimi va o'z-o'zini yo'qotishi bilan parallel kechadi. Makon poetikasini o'rganish asarning falsafiy va psixologik mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kafka, F. (1915). Die Verwandlung. Leipzig: Kurt Wolff Verlag.
2. Bakhtin, M. (1981). The Dialogic Imagination: Four Essays. Austin: University of Texas Press.
3. Lotman, Y. (1977). The Structure of the Artistic Text. Ann Arbor: University of Michigan Press.
4. Camus, A. (1955). The Myth of Sisyphus. New York: Vintage Books.
5. Sokel, W. H. (1976). Kafka and Existentialism. In: Franz Kafka: A Collection of Criticism. New York: McGraw-Hill.
6. Sartre, J.-P. (1947). Existentialism is a Humanism. Paris: Nagel.
7. Anderson, M. (1992). Kafka's Clothes: Ornament and Aestheticism in the Habsburg Fin de Siècle. Oxford: Clarendon Press.
8. Robertson, R. (1985). Kafka: Judaism, Politics, and Literature. Oxford: Oxford University Press.

9. Corngold, S. (1973). The Commentators' Despair: The Interpretation of Kafka's "Metamorphosis". Port Washington: Kennikat Press.
10. Nabokov, V. (1980). Lectures on Literature. New York: Harcourt Brace Jovanovich.